

ממואר | הצייר שמואל לוי ודיוקנה של אָמא

מפגש ירושלמי מוזר בין הצייר האוריינטליסט שמואל לוי, מבית מדרשו של בוריס שץ, לבין אָמִי לפני כ-90 שנה ב-1931. לוי צייר אותה והתמונה התאיידה במשך 60 שנה עד שגיליתי אותה

אהרן (רונן) שי

הצייר שמואל לוי-אופל, בן למשפחה ספרדית מסופיה, הצטרף בהזמנתו של בוריס שץ כתלמיד, ואחר כך אף כמורה, לבית הספר בצלאל עם ייסודו ב-1906. שבע שנים לאחר מכן, בתקופת שהותו בצרפת, השתתף בתערוכת ה"אוריינטליזם", אסכולה ששבתה את לבו. לימים הוצגו בארץ ובחו"ל כמה וכמה תערוכות פרי עבודותיו. לפי גדעון עפרת, שרכש את ארכיונו הפרטי של הצייר, הגיע לוי לשיא הישגיו ב-1931, כאשר הציג בפאריס בגלריה "סלקסין" תערוכת יחיד של ארבעים ושבעה ציורים.

התערוכה זכתה לשבחים רבים בעיתונות הצרפתית ואחד מציוריו, "האחרון ליד הכותל" — ציור צר וגבוה, עתיר צללים שבו נראה תימני חרדי נצמד לכותל — נרכש למוזיאון לוקסמבורג היוקרתי שבפאריס. היתה זו כנראה הפעם השנייה שאמן ארצישראלי זכה בהכרה רשמית על ידי ממשלת צרפת. לימים, מספר עפרת, הדיחה המודרנה הישראלית את שפתו של שמואל לוי-אופל והמרב שזכה לו היו המלים "פשטות" ו"צניעות", שהרבו לחזור בביקורות שנכתבו על עבודותיו.

באחת משנות השיא להצלחותיו ניגש לוי בדחילו ורחימו אל אָמִי, תלמידת בית הספר התיכון הגימנסיה העברית בירושלים שעמדה לסיים את חוק לימודיה, וביקש לציירה פעמיים, פעם בלבוש ופעם בלעדיו, מעורטלת. אָמִי, בת למשפחה ספרדית מסורתית עתיקה בעיר, היתה ידועה ביופיה ששילב קסם אוריינטלי עם משיכות ספרדיות וניחוחות הגירוש של פרדיננד ואיזבלה, ציחקה אך בד בבד הוכתה בהלם. כששמעה אָמִי, סבתי וידה, על הצעת הצייר זעקה, "ני פור שאקה, אל דיו לו ששריאו לה קבסה!" (אפילו לא בצחוק, אלוהים בִּלְבָּל עליו את ראשו!). "את, נכדת הרב פילוסוף, חבר בית הדין וראש 'תפארת ישראל' תסכימי להצעה המגונה הזאת?"

ואולם כעבור זמן לא רב, כשחזר ושטח לוי את בקשתו, זכתה אָמִי בדרך לא דרך בהיתר מאָמִי האלמנה, לא לפני שנקבע שמי מבני המשפחה וכמה מחברותיה של אָמִי יצפו בדריכות בעבודת האמן (ההצעה לציירה מעורטלת אף לא עלתה על דל שפתיה של אָמִי אלא שישים שנה מאוחר יותר).

כשהושלם ציור הדיוקן הוא היה לאחת מאבני הפינה בגלריה האלמותית של לוי. ואולם, מבחינתה של אָמִי, הצייר נעלם מהנוף הירושלמי המוכר ועמו הציור שאותו לא שכחה. בעשרות השנים שחלפו לא חדלה להזכיר את הציור ואת חוויית הילדות — כיצד ישבה ללא ניע אל מול האישה המפורסם כל כך, גבר יפה תואר, והיתה מושא שאיפתו האמנותית.

בחלוף כשלושים שנים נוספות קרה הדבר. בבוא הורִי לביקור מולדת ממקום שירותם הדיפלומטי, נקלעה אָמִי באקראי לתערוכה רטרופקטיבית של הצייר שהתקיימה בבית האמנים הירושלמי בבצלאל. אבי, שבדרך כלל העדיף לבלות את שבתותיו בטיולים רגליים, הציע לה באופן מעט לא צפוי לצאת ולבקר בתערוכת עבודותיו של לוי. ידידים אמרו לי שהיא מצוינת, שאסור להחמיץ, ציין. אָמִי נענתה ברצון, אך טרם הפנימה שמדובר היה בצייר "שלה."

בעודם סובבים בין חדרי התערוכה נטמעים בין בני העילית הירושלמית, שופטים, מנהלים בכירים, עיתונאים ומורים, הבחינה־לא־הבחינה מזווית עינה בצייר הקשיש שהילך לו מעט שפוף אך גאה באולמות התצוגה, צופה בפרי מכחולו מסכית למלמולי המבקרים ומתמוגג מהמחמאות ומהאווירה המלבבת.

הוא הזדקן, הזדקן מאוד, מלמלה אמי. עוד היא חוככת בדעתה אם לפנות אליו, להתוודע ולהזכיר לו בעדינות את סירובה להיות מודל העירום שלו, קפצה אל מול עיניה תמונת הדיוקן המקורית בכבודה ובעצמה, תלויה על קיר המזרח.

שמואל לוי, דיוקן אשה, שנות השלושים צילום: אהרן שי

נעורי אמי בימי שכונת אוהל משה של בתוליה צפו ועלו להם באין חוסם. עמדה מול התמונה, משעינה ראשה על כתפו של אבי מבלי למוש ממקומה, רגליה דבקות ברצפת האבנים הירושלמיות של הבניין העתיק. יהושע, לחשה באוזנו, חייבים לרכוש את התמונה הזאת, אתה שומע, פשוט חייבים!

אבי התעשת. בסדר רבקה, בסדר, בואי נראה כמה דורשים בעדה. ניתק ממנה, סובב את ראשו ותר אחרי לוי, אך זה נעלם. לאחר מאמצים אותר תחתיו אוצר התערוכה, וכשנקב במחיר היצירה חוורו פניו של אבי. מה, חמשת אלפים? שאל בתמיהה, והרי זה טירוף, לחש, טירוף של ממש.

חלפו שלושים שנים מאז התערוכה ושישים שנים ויותר מאז ישבה אמי אל מול הצייר לוי. אבי הלך זה כבר לעולמו. ראש השנה תשנ"א הלך וקרב. רציתי להפתיע את אמי במתנה מקורית. אילו רק יכולתיו למצוא את הציור ההוא.

דרשתי וחקרתי אצל ותיקי ירושלים וכך מצאתי את עצמי בערבו של יום אפרורי בפתחו של בית הלביריך אל מול בנייני המוסדות הלאומיים ובית הכנסת ישורון. מעלית ישנה קידמה את פני, אבל גמרתי אומר לא להיעזר בה. אעלה ברגל, קומה אחר קומה, אתבונן בפתקאות הקטנות הישנות, המטושטשות הצמודות לפעמוני הדלתות, אולי בכל אופן נכתב על אחת מהן "לוי". ירדתי מאוכזב כלעומת שעליתי ועברתי לכניסה השנייה. גם כאן העפלתי אט אט בסבלנות נשחקת. ליד כל לחצן דהוי, עקום, ישן, עצרתי בתשומת לב ממלמל לעצמי את שמות הדיירים: רבינוביץ', פלג, כהן-ידידיה, "אלומה": משרד, משפחת אליהו, כאן גרים בכיף צביה ומני. בקומה השישית זה קרה, "לוי" נכתב באותיות גדולות, ילדותיות מעט.

צילצלתי.

נשמעו פסיעות כבדות וגרירת רגליים ואחריהן תנועת סיבוב מנעול, לחיצת ידית והדלת נפתחה. אך ראה זה פלא, היא נעצרה באחת כשהיתה במלוא תנופתה. שרשרת חלודה, עתיקה ואכזרית היתה לשומרת סף. מבעד לחרך שנבע צץ לו מבט תמהוני, עין אחת, גומת לחיים ופה מעוות קמעה. שלום, אמרתי, רציתי לדבר עם הצייר לוי. הוא מת מזמן, אמר הפה, והעין האחת מיצמזה כמאשרת. ומי אתה? שאלתי. אני הבן, הידהד הקול כעולה מאוב. הד עמום הבהיר שהדירה ריקה מכל אדם וחפץ. תוכל בבקשה לפתוח, ביקשתי. אסור לי, נענית, אסור לי, רק לאפוטרופוס מותר. ומי הוא האפוטרופוס? וייס, חזר הפה פשוטות. ואיפה גר וייס? אני לא יודע אבל תנסה ברחוב... רחוב על שם יושב ראש הכנסת... לא זוכר בדיוק. הדלת נטרקה ורחש המנעול נשמע פעם ועוד פעם.

ברחוב קדיש לוז התחלתי לבחון את הכניסות לבתי הרחוב, תר אחר הכתובים על תיבות הדואר. היה יום לח. עברתי בית אחר בית מאמין שהישועה בוא תבוא. לאחר כחצי שעה, באחד הבניינים שדמה לרעיו משמאל ומימין, מצאתי על אחת התיבות את השם וייס. צילצלתי. קשיש חביב פתח את דלת לרווחה ואני, כמעט בלא נשימה, תמצתי את מטרת בואי, מעלה את המוצאות אותי בבית הלביריך. כן, אמר הקשיש בטבעיות, כאילו המתין זה כבר לאורח קרוא, אסור לו לפתוח את הדלת. אם תרצה נלך לשם. התיישבנו במכונית. וייס לא המתין. הוא פרש בפני את סיפור משפחת הצייר. והבן, גנח בצער, הבן הזה... החל ולא השלים. הגענו לבית הלביריך. כמנוסה פתח וייס את דלת הברזל המתקפלת המשורגת של המעלית העתיקה, לחץ על כפתור וזו זינקה ממקומה כיודעת את צו השעה. ושוב עמדתי מול דלתו של הצייר. המחזה המוכר חזר על עצמו: צלצול בדלת, פסיעות נשרכות ושרשרת הברזל מקרקשת ונמתחת, חוסמת, ומבעדה ניבטים פניו האלכסוניים של לוי הבן. תפתח, תפתח כבר, קרא וייס בכעס אפוטרופסי. הדלת נסגרה ושבנה ונפתחה לרווחה.

פרצתי פנימה.

ארבעת החדרים היו חפים מכל ריהוט. רק בחדר אחד הבחנתי מזווית עיני במיטת ברזל עתיקה יומין שעליה נזרקו שמיכות ובגדים, ולמרגלותיה ניצבו יתומים כמה זוגות נעליים, מקצתן מוטחות על צדן. תמונות רבות כיסו את קירות הדירה העמוסים לעייפה. היה זה האוסף של הצייר הגדול ש. לוי! תוך שניות זיהיתי את התמונה שלא ראיתי מעודי. נערה צעירה עיניה ירוקות, יפה כבת מלאך, ישובה בכורסה של סבא. אדון וייס, קראתי, זאת התמונה, ובלא להמתין לתשובה הורדתי באחת את התמונה מהקיר כאילו הייתה רכושי מאז ומעולם. בבקשה, ענה וייס בנועם. עתה הבחנתי שעל הקנבס, הוא בד הציור, ניכרו כתמי סיד, ואכן מסקירה מהירה בדירה למדתי שהיא סוידה זה לא כבר.

כמה עלי לשלם? שאלתי. ארבע מאות, אמר וייס. הוצאתי ארבעה שטרות מכיסי ומסרתי אותם לאפוטרופוס. הוא, כמומחה ובקי, הרים כמה עיתונים ישנים מהרצפה, מוכתמים ומקומטים וכרך בהם את התמונה, הוציא מכיסו חוט והידק את העיתונים אל המסגרת. הא לך, אמר. יצאתי מהדירה במהירות והאוצר בידי.

ערב ראש השנה.

מעטים נאספו בדירת אמי, בני המשפחה המצומצמת וידידה ותיקה. אִמָּא יושבה כמלכה בכורסתה שעברה מדור לדור. ריח התבשילים עלה מן המטבח. הייתי במצב רוח מרומם. את התמונה הסתרתי במזווה מבעוד מועד, הרחק מעיני אמי. יקירי, קראה אִמָּא, בואו נתישב לשולחן. רגע, רגע, קטעתי אותה, ומה על המתנות? טרחת כל כך הרבה, אנחנו רוצים לתת לך מתנה. מיהרתי למזווה ושבתי בידי החבילה בדיוק כפי שארז אותה האפוטרופוס

וייס, שם בבית הלביריך. עטופה היתה ברישול בעיתונים מצהיבים מוכי רסיסי צבע, קשורים בחוט מדובלל, פרום בחלקו, נראתה כצורר מאוס שנדלה ממכולת האשפה.

אמא נרתעה. קח את זה מפה, כמעט צעקה. אתה מסריח לי את כל הבית. אך אני בשלי ובלא אומר קרעתי מהחבילה את עטיפת העיתונים המהווים והשלכתי אותם על השטיח המהודר ובתנועה תיאטרלית, סובבתי אותה באחת על פצעי הסיד שעטרוה אל עבר הכורסה.

אמא נעצה את עיניה בתמונה המעורטלת שצבעיה בהקו על אף יושנה, ולפתע זעקה, קמה על רגליה הלומה, נועצת מבטה בדיוקן הנערה הצעירה. פיה נותר פעור. כיסתה את עיניה ופרצה בבכי תמרורים. כרעה לפני התמונה כמאמינה ישישה בכנסייה כפרית נשכחת לפני המדונה. התמונה, התמונה שלי, אני... איך זה יכול להיות... אני חולמת. ספקה את כפות ידיה וחזרה וכיסתה את עיניה.

אהרן (רוני) שי הוא היסטוריון וסופר. רומאנים היסטוריים שכתב, "בנהזר" (עם עובד, 1990) ו"מאנו היא קראה לו" (זמורה ביתן 2017).